

**UNIVERSITY
OF TURKU**

This is a self-archived – parallel published version of this article in the publication archive UTUPub of the University of Turku. It might differ from the original. When using please cite the original.

AUTHOR

Tiina Mahlamäki

TITLE

Kuvittelu esoteerisuuden ja taiteen tekniikkana.
Esimerkkinä kirjailija ja antroposofi Kersti Bergroth.

YEAR

2020

ISBN:

978-9-51-858137-9

VERSION

Author's accepted manuscript

COPYRIGHT

SKS – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

CITATION

Original publication: Tiina Mahlamäki. Kuvittelu esoteerisuuden ja taiteen tekniikkana. Esimerkkinä kirjailija ja antroposofi Kersti Bergroth.. Teoksessa: Aila Viholainen, Jaana Kouri, Tiina Mahlamäki (2020) Kuvittelu ja uskonto – Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia. Helsinki: Suomalisen Kirjallisuuden Seura. 978-9-51-858137-9.

Kuvittelu esoteerisuuden ja taiteen tekniikkana

Esimerkkinä kirjailija ja antroposofi Kersti Bergroth

Tiina Mahlamäki

Olemme vielä täynnä heikkoutta ja lapsellista turhuutta. Etsimme maallisen onnen kukkia emmekä muista, että ne ovat vain katoavia peilikuvia, vain tähtien maallista kuvastusta. Ne kuihtuvat, ja senkautta kohtalo pakottaa meidät katsomaan taivasta kohti, missä ne kukkivat ikuisesti tähtinä. Se mitä Rudolf Steiner on sanonut tähtien ja kukkien olemuksesta – että tähdet ovat todellisuus, kukat sen peilikuva – on kuin ihana vertaus. Se selittää meille maallisen ja henkisen onnen salaisuudet. Maallinen onni on loistava, tuoksuva ja katoava yrtti. Henkinen onni on taivaan tähti, kesät talvet säilyvä. – Kersti Bergroth, ”Onni”, *Antroposofia* 6/1932.

Platon esittää *Valtio*-teoksessaan usein toistetun kertomuksen, jossa luolaan kahlittujen vankien ainoa tieto maailmasta perustuu luolan seinään heijastuviin varjoihin. Kun tähän yhdistetään niin ikään Platonin ajatus täydellisestä ideoiden maailmasta, josta materiaalisen maailman esineet ja oliot ovat vain heijastuksia, ollaan lähellä esoteerisen ajattelun ytimessä olevaa korrespondenssi- eli vastaavuusajattelua: kaikki materiaallinen on ideoiden maailman kalpea, yksiulotteinen ja nopeasti katoava peilikuva. (Ks. esim. Johnson 1990/1987, 260; Faivre 1994.)

Arkijärjen mukaan ideoiden maailma – toinen tai kuviteltu todellisuus, henkinen maailma – on reaali maailmaa epätodellisempi. Uskonnollisuuden ja henkisyyden näkökulmasta henkinen maailma, tuonpuoleisuus, taivas – miten toista todellisuutta sitten nimitetäänkin – on usein se todellisempi ja merkittävämpi. Esimerkiksi kristinuskon tulkinnan mukaan tämän maailman onni on vain kalpea kuvajainen taivaan iloista; nyt näemme kuin kuvastimesta, mutta taivaassa kasvoista kasvoihin. Kuvittelu, mielen harjoittaminen erilaisten tekniikoiden avulla, toimii välineenä kurkottaa tuohon toiseen todellisuuteen. Esimerkkeinä tekniikoista voisi mainita vaikkapa rukoilun, meditaation, unien ja visioiden näkemisen tai enteiden tarkkailun ja tulkinnan (ks. Opas tässä teoksessa).

Teoksessaan *When God Talks Back* (2012) Tanya Luhrmann tarkastelee sitä prosessia, jolla yhdysvaltalaiset evankelikaalit oppivat kuuntelemaan sisäistä puhettaan ja tarkkailemaan ympäristöään siten, että he tunnistavat ”Jumalan puheen” ja myös Jumalan vastaukset heidän rukouksiinsa. Tähän opitaan säännöllisesti kokoontuvissa rukouspiireissä ja ankaralla ”sisäisten aistien” harjoittamisella. Näissä ryhmissä kuvitellaan yksin ja yhdessä ihmisen ja Jumalan välinen tiivis vuorovaikutus tietynlaiseksi, kyseiselle yhteisölle ominaiseksi uskonnonharjoittamisen muodoksi. Jumala kuvitellaan – sekä samalla uskotaan ja koetaan – arjessa läsnä olevaksi ja toimivaksi entiteetiksi, jonka kanssa ollaan jatkuvassa vuorovaikutuksessa ja jonka kiinnostus ja tuki vaikuttavat uskovan koko elämään. (Luhrmann 2012; ks. Sneath, Holbraad & Pedersen 2009, 9–11.)

Tiukasti (luonnon)tieteellisestä näkökulmasta erilaisilla kuvittelun tekniikoilla saavutetut tilat, kokemukset, havainnot ja tieto eivät ole ”oikeaa”, rationaalista tietoa, vaan jokseenkin sen vastakohtia. Länsimaisessa modernissa yhteiskunnassa vallitseekin pääosin platonilainen näkökulma kuvitteluun: se on harhaa, epätotta, vain häälyviä varjoja luolan seinillä. Kuvittelulla saatu informaatio sijoitetaan usein paitsi uskonnon ja henkisyyden myös taiteen alueelle – tarkasti tieteen ulkopuolelle. (Tarkka 2015, 2–3; Johnson 1990/1987, 263; Faivre 2019, 80; ks. myös Mansikka tässä teoksessa.)

Tarkastelen tässä uskontotiedettä, kirjallisuustiedettä sekä länsimaisen esoterian tutkimusta yhdistävässä artikkelissa kuvittelua *tekniikkana*, joka voidaan ottaa käyttöön tai jota voidaan harjoitella ja harjoittaa haluttaessa olla yhteydessä toiseen todellisuuteen, kuten henkiseen maailmaan, tuonpuoleiseen, yliluonnollisiin olentoihin tai vainajiin. Tekniikat voivat eri yhteyksissä, liikkeissä tai virtauksissa poiketa toisistaan, mutta useimmiten on kyse erilaisista visualisoinneista, mielen harjoittamisesta tai meditaatiosta. Mielen harjoitusten avulla, kuvittelulla, uskotaan ihmisen ”sisäisten aistien” kehittyvän sellaisiksi, että ne pystyvät havainnoimaan reaalia maailmaa ympäröivää tai siihen lomittuvaa henkistä todellisuutta.

Käsittelen artikkelissani kuvittelun tekniikoita kiinnittyneenä sekä henkisyys- että taiteeseen. Erityisenä tarkastelun kohteena on itävaltalaisyntyisen Rudolf Steinerin¹ 1900-luvun alkupuolella perustama hengentiede eli antroposofia sekä sen taidekäsitys. Steiner (esim. 2013) opetti seuraajilleen erilaisia mielen ja ajattelun harjoituksia, joiden tarkoituksena on kehittää sisäisiä aistinelimiä herkemiksi havainnoimaan toisen todellisuuden, henkisen maailman, lainalaisuuksia ja ilmiöitä. Tällöin kuvittelu on yksilöllinen ilmiö ja kokemus, joka saa muotonsa tietyssä sosiaalisessa yhteisössä ja joka voidaan jakaa toisten samoin ajattelevien kanssa. Mutta kuvittelu on rajattu säännöillä ja ohjeistuksilla, ja siinä pyritään imitoimaan Steinerin antamaa esimerkkiä ja esikuvaa. Steinerille taide on yksi tärkeä keino välittää henkisen maailman lainalaisuuksia materiaaliseen maailmaan, jolloin taiteilijat kantavat merkittävää henkistä vastuuta. (Ks. esim. Steiner 1951; 1984; 2013.)

Antroposofia asemoidaan yleisesti osaksi länsimaista esoteriaa. Länsimaisen esoterian virtaus määritellään monin eri tavoin, eivätkä sen rajat ole selvät. Tässä artikkelissa tukeudun ensimmäiseen ja yleisimmin käytettyyn määritelmään, ranskalaisen Antoine Faivren typologiaan. Faivre näkee länsimaiseen esoteriaan liittyvillä suuntauksilla olevan tiettyjä yhteisiä ja perustavanlaatuisia ajattelun muotoja, jotka erottavat ne muusta mystiikasta. (Faivre 1994, 10–14.)

Valitsin Faivren typologian, sillä olen erityisesti kiinnostunut hänen mainitsemastaan erityispiirteestä, joka yhdistää esoteerisia suuntauksia ja liikkeitä, myös antroposofiaa: mielikuvituksesta tai kuvittelusta voimana, jolla voidaan toimia näkyvän ja näkymättömän maailman välillä ja jonka avulla voidaan olla yhteydessä olemassaolon eri tasoihin. Esimerkiksi Rudolf Steiner (1951) kertoi itsellään olleen lapsesta saakka kyky nähdä henkiseen maailmaan. Henkinen maailma oli hänen mukaansa läsnä kaikkialla, lomittuneena materiaaliseen maailmaan. Steinerin mukaan sitä voi ja pitää tutkia tieteellisesti aivan kuten materiaalistakin maailmaa. Mutta tutkimisen välineet löytyvät ihmismielestä, ei materiaalisista instrumenteista. Faivre tuo tuoreessa artikkelissaan (2019, 80–82) esiin sen, miten *luova* kuvittelu (*creative imagination*) kytkeytyy sekä

¹ Rudolf Steiner (1861–1925) hankki luonnontieteellisen ja teknisen koulutuksen, mutta perehtyi myös ihmistieteisiin, erityisesti filosofiaan. Hän toimi J. W. von Goethen luonnontieteellisten tekstien toimittajana, ja erityisesti Goethen näkemykset väriopista ja metamorfoosista vaikuttivat hänen ajatteluunsa. Steinerin väitöskirja käsitteli vapauden filosofiaa, ja sen valmistuttua hän siirtyi Berliiniin, jossa loi uraa toimittajana ja luennoitsijana. Hän löysi Teosofisesta Seurasta ajatuksilleen vastaanottavaisen kuulijakunnan ja nousikin pian Teosofisen Seuran Saksan osaston johtoon. Kun seuran johtaja Annie Besant esitteli intialaisen Krishnamurtin seuraavana maailmanopettajana, Steiner ajautui ristiriitoihin seuran linjan kanssa. Hän perustikin vuonna 1913 Antroposofisen seuran, jonka opetuksessa on paljon yhteistä teosofian kanssa mutta joka on vahvemmin kytkeytynyt länsimaiseen ajatteluun, erityisesti kristinuskoon. Rudolf Steinerin elämästä ks. esim. Steiner 1951, antroposofiasta ks. esim. Steiner 1981; Kühl, Plato & Zimmermann 2010; ks. myös Mahlamäki 2017a.

länsimaiseen esoteriaan – hän käyttää esimerkkinään kristillistä teosofiaa ja Jakob Böhmeä – että taiteeseen.

Kuvittelu onkin artikkelissani sekä antroposofiseen henkisyyteen että taiteilijan työskentelyyn liittyvä esoteerisissa yhteisöissä ja virtauksissa käytettävä tekniikka, jonka avulla kurotetaan toisiin todellisuuksiin ja välitetään tietoa henkisestä maailmasta materiaaliseen sekä yksilöllisenä että yhteisöllisenä projektina. Kuvittelu voi tapahtua vain mielen sisällä tai kokijan ruumiissa (intransitiivinen), mutta se on usein myös vahvasti kytköksissä ulkomaailman tapahtumiin, olioihin ja esineisiin (transitiivinen) (Faivre 2019, 80). Käytän artikkelissani esimerkkinä kirjailija-antroposofi Kersti Bergrothin² teosta *Urbans väg* (1919, *Urbanin tie*, ei suomennettu), jossa hän kuvaa henkisen tien kulkijaa, henkisiä harjoituksia ja heräämisen kokemusta verhottuna sanataiteelliseen ilmaisuun.

Tarkastelen *Urbans väg* -teosta antroposofin kuvittelun avulla hankkimana tietona henkisen maailman lainalaisuuksista (intransitiivinen), joita kirjailija taiteilijan luovuutta käyttäen välittää materiaaliseen maailmaan (transitiivinen). Rudolf Steinerin meditaatio-ohjeiden avulla tarkastelen myös *Urbans väg* -teoksesta välittyvää heräämisen kokemusta sekä antroposofian näkemystä henkisestä maailmasta, sen todellisuudesta ja havainnoitavuudesta. Pohdin kuvittelun näkökulmasta myös antroposofian taidekäsitystä sekä taiteilijuuden ja henkisyyden yhteyttä, jotka määrittivät Kersti Bergrothin kirjailijuutta. Artikkelin lopussa tarkastelen lyhyesti tutkimusprosessia, jossa olen perehtynyt Kersti Bergrothin elämään ja maailmankatsomukseen kuvitteellisena keskusteluna, dialogina, jota olen käynyt sekä tutkimuskohteeni, erilaisten aineistojen että tiedeyhteisön kanssa (ks. Mahlamäki 2005, 2017a, 2017b).

Esoteerisuus kuvittelun kontekstina

² Viipurilaissyntyinen Kersti Bergroth (1886–1975) oli moniulotteinen kirjailija, joka kirjoitti useilla eri kielillä (suomi, ruotsi, saksa, karjalan murre) ja useita eri tekstilajeja (romaanit, nuoriso- ja viihdekirjallisuus, esseet, pakinat, runot, sadut, näytelmät, elokuvakäsikirjoitukset) useilla eri nimimerkeillä (Mary Marck, Tet, Asser, Verna Kangas, K. L. Oire jne.). Hän kirjoitti ylioppilaaksi 1904 ja jatkoi opintojaan Helsingin yliopistossa, josta valmistui maisteriksi ranskan kieli ja kirjallisuus pääaineenaan vuonna 1910. Hän julkaisi ensimmäiset romaaninsa ruotsin kielellä, mutta vaihtoi 1920-luvulle tultaessa pääkielekseen suomen. Hän oli pappissukujen jälkeläinen, mutta vieraantui kouluaikoinaan kristinuskosta. Avioiduttuaan 1912 tuberkuloosia sairastavan Samuel Hagelinin kanssa hän ryhtyi hiljalleen pohtimaan henkisiä kysymyksiä, sai luettavakseen ensin Annie Besantin, myöhemmin Rudolf Steinerin teoksia ja koki itsekin ilmestyksenomaisen näyn. Hän liittyi vuonna 1924 vastaperustettuun Suomen Antroposofiseen seuraan ja toimi liikkeessä aktiivisesti koko ikänsä. Hänen kirjallisesta tuotannostaan voi – eri tavoin verhottuna – löytää antroposofisen ajattelun teemoja ja opetuksia. (Ks. Mahlamäki 2017a.)

Antroposofia määritellään sekä esoteeriseksi että okkultiksi liikkeeksi. Esoteria ja esoteerinen liitetään usein uskonnollisiin ja henkisiin liikkeisiin, joissa keskeisenä on vain sisäpiiriläisille avautuva salainen tieto. Jos tieto liittyy näkymättömiin voimiin tai lainalaisuuksiin, puhutaan myös okkulteista liikkeistä. (Ks. esim. von Stuckrad 2005; Mahlamäki ja Kokkinen 2020; Kokkinen ja Mahlamäki 2020.)

Etymologisesti esoteria-termin taustalla on kreikan kielen sana *esoteriko*, joka tarkoittaa jonkun sisällä olevaa, sisäistä. Siitä se on laajentunut tarkoittamaan vain tietyllä ryhmällä olevaa tietoa, jonka vastakohtana on eksoteerinen eli kaikille paljastettu, yleinen tieto. Voidaan olettaa, että suurimmalla osalla maailman uskontoperinteistä on samankaltainen jako: on asioita, sanoja tai merkityksiä, jotka tulevat näkyviin vain yhteisöön kuuluville sisäpiiriläisille, ja on asioita, jotka näkyvät kaikille. Sama asia voi, näkökulmasta riippuen, avautua eri tavoin. (Ks. esim. Hanegraaff 2013; von Stuckrad 2005; Versluis 2007; Mahlamäki & Kokkinen tulossa 2020, Kokkinen & Mahlamäki tulossa 2020.)

Tätä esoteerisen ja eksoteerisen välistä suhdetta kuvittaa Kersti Bergrothin varhaisesta *Kiirastuli*-romaanista löytyvä, Rudolf Steinerin ajatteluun nojautuva vertaus: ”Kirkonkellojen ääni on vertauskuva.” Ajatuksen mukaan jokainen kirkko ja risti voidaan nähdä (kristinuskon) salaisuuksiin viittaavina vertauskuvina kaikkien ”vuokratalojen ja pankkien keskellä, jotka heti suoraan sanovat, mitä ne tarkoittavat”. Erilaiset uskonnolliset menot, rituaalit, toimitukset ja sakramentit ”ovat korkeampien henkisten tapahtumien ja olentojen ulkoisesti näkyviä vertauskuvia”. Ne, jotka eivät tunne kellojen äänien ja kirkkojen ristien tai niihin liittyvien rituaalien sisältämiä salaisuuksia, toisin sanoen symbolisia merkityksiä, kulkevat niiden ohi tajuamatta mistä on kyse. Heille kaupunki on arkisen elämän arkinen kehys. Mutta niille, jotka tuntevat symbolit ja niiden merkitykset, on kaupunki täynnä merkkejä näkymättömistä maailmoista. (Bergroth 1952/1922, 243; Steiner 2013, 125; Mahlamäki 2017a. 9; ks. myös Pezzoli-Olgiati 2015, 11.)

Tyypillistä esoteerisuudelle on ajatus korkeammasta tai pelastavasta tiedosta eli *gnosiksesta*. Tiedon ajatellaan välittyvän suoraan ihmisen ja henkisen todellisuuden välillä, mutta se vaatii merkkien ja symbolien tuntemisen lisäksi mielen harjoittamista sellaiseksi, että se kykenee sitä tavoittelemaan. Mieltä on harjoitettava mietiskelyllä tai erilaisilla henkisillä harjoituksilla, kehittämällä sisäisiä aisteja. Esoteerista tietoa ja sen hankintaa voi siis tarkastella myös kuvittelun, kuvittelemisen ja

yhdessä kuvittelemisen (*co-imagining*) käsitteiden avulla. (Ks. von Stuckrad 2005; Hanegraaff 2013; Faivre 2019; ks. myös Kouri tässä teoksessa.)

Okkultti-termi tulee puolestaan latinan sanasta *occultus* eli salainen tai piilotettu. Kun esineiden ja asioiden muoto, väri tai vaikkapa maku on normaalisti toimivien fyysisten aistien tavoitettavissa, okkultit eli asioiden sisäiset ominaisuudet (keskiajalla puhuttiin myös laaduista) ovat aistien tavoittamattomissa mutta aiheuttavat kuitenkin näkyviä seurauksia tai muutoksia. Tällaisiksi okkulteiksi ominaisuuksiksi on nähty vaikkapa magneettisuus, kuun aikaansaama vuorovesi-ilmiö, kasvin parantava tai myrkyttävä vaikutus, mineraalivesien elvyttävä vaikutus sekä amulettien onnea tai epäonnea tuottava vaikutus. Esoterian määritelmä pitää sisällään keskiajan ja varhaismodernin okkultit tieteet, kuten astrologian, alkemian ja magian, joissa näitä näkymättömiä voimia tutkittiin ja otettiin käyttöön. Keskeisenä periaatteena toimi ajatus ”kuten ylhäällä, niin alhaalla”, jota nimitetään vastaavuusopiksi. Astrologiassa esimerkiksi selvitettiin taivaankappaleiden vaikutuksia maanpäälliseen elämään ja pyrittiin planeettojen asemia ja liikkeitä tarkkailemalla etsimään vaikkapa sopivia ajankohtia kaupantekoon, avioliiton solmimiseen tai sairauksien parantamiseen. (Ks. esim. Hanegraaff 2015, 65–69; 2006; von Stuckrad 2014, 29–30; Foreshaw 2013.)

Nykyisiä, valistusajan jälkeisiä okkultteja liikkeitä ovat sellaiset, joissa tarkastelun kohteena tai välineenä ovat erilaiset luonnon näkymättömät ominaisuudet tai voimat sekä vain harjaantuneen mielen tavoittamien henkisten voimien maailma. Niissä etsitään toisenlaisia, nykyisen luonnontieteen hylkäämiä tai hyljeksimiä, tiedon ja tieteenteon käytäntöjä tai haastetaan luonnontieteen asettamia rajoja. Tämän päivän okkultismi on kanavoitunut sellaisiin liikkeisiin ja virtauksiin kuten vapaamuurarijärjestöt, teosofia, antroposofia, spiritualismi ja erilaiset seremoniallisen magian yhteisöt. Nykypäivänä esoteerisuutta löytyy monenlaisista rajatiedon yhteisöistä, osasta new age -ilmiön sisällä vaikuttavista liikkeistä sekä erilaisista populaarikulttuurin tuotteista, kuten vaikkapa Harry Potter -teoksista ja elokuvista. (Ks. esim. Faivre 1994; von Stuckrad 2005; 2014; Hanegraaff 1996; Goodrick-Clarke 2008; Mahlamäki ja Kokkinen tulossa 2020.)

Siitä, mitä länsimainen esoteria tarkkaan ottaen pitää sisällään, on eri käsityksiä ja määritelmiä. Ensimmäinen ja vaikutusvaltaisin määritelmä on Antoine Faivren (1994) muotoilema. Faivre löytää neljä yhteistä, kaikille esoteerisille liikkeille, henkilöille ja ilmiöille ominaista piirrettä (1–4) sekä kaksi yleistä mutta ei kaikilta löytyvää piirrettä (5–6): 1) oppijärjestelmät vastaavuuksista eli niin kutsuttu korrespondenssioppi, 2) luonnon näkeminen yhtenä, elävänä kokonaisuutena, 3) mielikuviutus voimana, jolla voidaan toimia näkyvän ja näkymättömän maailman välillä, 4) usko

transmutaatioon eli henkiseen kasvuun ja uudistumiseen, jossa henkilö yhdentyy korkeampaan voimaan, sekä 5) ajatus joko joidenkin tai kaikkien uskontojen yhteisestä perimästä ja 6) idea periytyvästä salaisesta tiedosta. Esimerkiksi magian, astrologian tai alkemian maailmankuviin nämä ulottuvuudet sopivat mainiosti – toki typologia on pitkälti niiden pohjalta rakennettukin. Samoin esoteerisuuden jatkumoon liitetään esimerkiksi sellaiset historialliset henkilöt kuten Giordano Bruno, Pico della Mirandola, Paracelsus, Jakob Böhme ja Emanuel Swedenborg.

Myös antroposofia ja Rudolf Steiner asettuvat Faivren typologiaan melko vaivattomasti, kuten luvun alun lainauksesta voidaan tulkita. Kersti Bergrothin tulkitsemana Steinerin ajatuksiin sisältyy vastaavuusoppi (1) eli näkemys, jonka mukaan asioilla on sekä materiaalinen että henkinen puolensa. Ajatus siitä, että henkisen ja materiaalisen maailman asiat ja ilmiöt vastaavat toisiaan, on antroposofian ytimessä. Tähän kytkeytyy myös ajatus elävästä luonnosta (2) sekä siitä, että näkemämme materiaalisen maailman – niin luonnon kuin rakennetun – sisässä ja lomassa on henkinen maailma ja koko maailma, sekä sen näkyvä että näkymätön puoli, muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden. Tietoa henkisestä maailmasta saavutetaan Rudolf Steinerin yksityiskohtaisesti ohjeistamalla henkisillä harjoituksilla – mielikuvituksella (3) – ja harjoitusten myötä ihminen muuttuu, kehittyy henkisesti ja kulkee eteenpäin henkisellä tiellään (4). Myös Faivren typologian kaksi viimeistä ulottuvuutta löytyvät antroposofiasta, vaikka ne eivät luvun alussa olevasta lainauksesta välitykään.

Antroposofian opetukset jakautuvat eksoteeriseen eli kaikkien saatavilla olevaan – esimerkiksi julkaistuista teoksista ja lehdistä löytyvään – tietoon ja esoteeriseen, vain tietyille ryhmälle välittyvään ja välitettävään tietoon, joka avautuu vasta henkisten harjoitusten myötä tai jota tarjotaan vain pidemmälle edenneille seuran jäsenille. Okkultiksi liikkeen voi nimetä sen perusteella, että siinä tutkitaan näkymättömiä, piilossa olevia voimia, henkistä todellisuutta. Rudolf Steiner itse määritteli varhaisemmissa kirjoituksissaan antroposofian nimenomaan tiedoksi salatusta tai kätketystä (*Geheimwissenschaft*). Suomeksi käsite kääntyi 1900-luvun alussa salatieteeksi. Salattua tietoa on Steinerin (1981, 9–10) mukaan silloin, kun sitä ei voi havaita ulkoisessa luonnossa ruumiillisin aistein, vaan ainoastaan kehittämällä sisäisiä aistinelimiä, ”kun ihminen suuntautuu kohden henkeä”.

Jos esoteerisuuden määrittelee Kocku von Stuckradin (2005) tavoin diskurssina eli korkeampaa tietoa koskevana puheena tai kirjoituksena, antroposofia asettuu luontevasti myös tähän määritelmään. Rudolf Steinerin opetuksen ytimessä on ajatus korkeammasta, henkistä maailmaa

koskevasta tiedosta, joka saavutetaan kehittämällä sisäisiä aisteja. Tarkastelen seuraavassa liikkeen keskeisiä korkeamman tiedon tavoitteluun liittyviä käsitteitä ja tekniikoita kuvittelun näkökulmasta.

Antroposofia ja kuvittelun tekniikat

Antroposofia on itävaltalaisnyntyisen filosofi Rudolf Steinerin kehittämä maailmankatsomus, jota on myös sovellettu monille käytännön alueille, kuten kasvatukseen, arkkitehtuuriin, lääke- ja hoitotieteeseen sekä maanviljelyyn.³ Antroposofia itsenäisenä liikkeenä syntyi Steinerin kannattajineen irtautuessa Teosofisesta Seurasta vuonna 1912, ja Yleinen Antroposofinen Seura perustettiin vuonna 1923. Samana vuonna perustettiin myös Suomen Antroposofinen Seura, joka toimii edelleen (se on toiminut eri aikoina eri nimillä). Vaikka antroposofisen liikkeen jäsenmäärä ei tämän päivän Suomessa ole suuri (siihen kuuluu alle tuhat jäsentä), on antroposofialla harjoittajiaan laajempi vaikutus yhteiskunnassa esimerkiksi Steiner-koulujen ja -päiväkotien, biodynaamisen viljelyn ja antroposofisen lääketieteen muodoissa. (Kühl, von Plato ja Zimmerman 2010; Boguslawski 2017; 2020 tulossa; Boguslawski ja Westerlund 2018.)

Antroposofia on Kristus-keskeinen oppi, joka sen lisäksi jakaa yhteisiä käsitteitä teosofian, hindulaisuuden ja buddhalaisuuden kanssa. Keskeisimmät itämaisista käsitteistä ovat karma eli syyn ja seurauksen laki sekä reinkarnaatio eli jälleensyntymä, jotka eivät kuitenkaan ole helposti yhdistettävissä kristinuskon opetukseen. Siksi kristillisten yhteisöjen näkökulmasta antroposofia ja kristinusko eivät ole yhteensovitettavissa. Antroposofien näkökulmasta antroposofia on kuitenkin kristinuskon kehittyneempi muoto. (Ks. esim. Ketola 2008; Kühl ja muut 2010; Mahlamäki 2017a, 79–83.)

Jälleensyntymän ja karman käsitteet kietoutuvat yhteen. Rudolf Steinerin mukaan ihmishenki ruumistuu uudelleen kerta toisensa jälkeen ja tuo edellisen elämänsä tulokset mukanaan seuraavaan – tätä hän kutsuu kohtaloksi tai karmaksi. Vaikka kussakin ruumistumassa sielu elää nykyhetkessä, se tuo kohtalonsa mukanaan aiemmista maaelämistään: ”Ja tämä kohtalo määrää elämää. Mitä vaikutelmia sielu voi saada, mitkä sen toiveet voivat täytyä, mitkä ilot ja kärsimykset sitä

³ Julia von Boguslawski ja Jasmine Westerlund (2018) kirjoittavat suomalaisista, ensimmäisen polven antroposofeista Olly ja Uno Donnerista kuvaten sitä, miten heidän antroposofiansa toteutui monenlaisissa käytännön toiminna.

kohtaavat, keiden ihmisten kanssa se joutuu tekemisiin – tämä kaikki riippuu siitä, millaisia sen teot ovat olleet hengen edellisissä ruumistuksissa.” (Steiner 1984, 74.)

Antroposofiaan keskeisenä kuuluvassa karmatyöskentelyssä etsitäänkin omassa elämässä toistuvia ilmiöitä, kaavoja ja tapahtumia, joiden syitä puolestaan haetaan aiemmista elämistä. Katsotaan, että karma tuo ihmisen eteen juuri sen, mitä hän tarvitseekin. (Lulli-Seppälä 2015; Mahlamäki 2017a, 64–67.) Kussakin inkarnaatiossa ruumiillistuvan ihmisen sielu on seurausta hänen aikaisempien elämiensä toiminnasta. Hänen henkensä on ikuinen. Kersti Bergroth selittää tarkemmin käsitettä ja sen asteittaista omaksumista ystävälleen kirjoittamassaan kirjeessä:

Sanotaan tuo reinkarnaatio-oppi. Sinä huomautat, että ”on vain merkkejä ja viitteitä sen mahdollisesta olemassaolosta”. Kerran koetan ”todistaa” sitä sinulle eri tavoilla. Vähitellen ehkä alkaa tämä ajatus olla sinulle mahdollisempi, läheisempi. Alat huomata, että se olisi selitys monelle ihmiselle. Alat kuulla sen puhuvan sinulle historiasta käsin. Ehkä huomaamattasi alat elää tämän ajatuksen mukaan, ennen kuin ”uskot” siihen. Ja lopulta voi käydä niin, että elät sen käsityksen valossa, vaikka et ulkonaisesti katsoen ”tiedä”, onko se tosi vai eikö. (Bergroth 1943.)

Bergrothin kirjeessä tulee kuvailluksi se tapa, jolla uskomisen tai opinkappaleiden omaksuminen asteittain tapahtuu. Ensin jokin asia kuvitellaan mahdolliseksi ja tulkitaan nähtyä, kuultua ja ennen tiedettyä sen valossa, jolloin hiljalleen asiaa ryhdytään elämään todeksi. Näin kuvittelu korvaa tai tekee jopa tarpeettomaksi todistamisen, uskomisen tai tietämisen. Sanoittamalla omaa kokemustaan Bergroth myös ohjeistaa ystäväänsä kuvittelemaan jälleensyntymäopin todeksi, omaksumaan se osaksi maailmankatsomustaan. Tanya Luhrmann kuvaa samankaltaista prosessia länsimaisia magian harjoittajia käsittelevässä tutkimuksessaan. Hänen mukaansa magiaan uskomisen ei ole päätös, vaan pikemminkin asteittainen prosessi, jota ohjaavat ympäröivän yhteisön vaikutus, uusien rituaalisten käytäntöjen oppiminen ja niiden toistuva harjoittaminen sekä uusien magiaan liittyvien ideoiden omaksuminen ja niiden soveltaminen todellisuuteen. Maagisen ajattelutavan omaksumiseen liittyy se, että alkaa havainnoida ja tulkita tapahtumia magian näkökulmasta ja huomaa nimenomaan ne tapahtumat, joihin maaginen tulkinta sopii, ja jättää huomioimatta muut. Näin ihmiset, Luhrmannin tulkinnan mukaan, ajautuvat hitaasti ja tiedostamattaan uskomaan siihen, että magia on todellinen ja vaikuttava. (Luhrmann 1989; Otto 2019, 204–205.)

Näin myös tarkasteltaessa elämää jälleensyntymäopin näkökulmasta, kuviteltaessa omaa mennyttä elämää ja nykyhetkeä, voidaan etsiä ja löytää karmaan nojautuvia selityksiä elämässä koetuille tapahtumille, kohdatuille ihmisille ja eletyille ihmissuhteille. Myös kärsimyksiä, vastoinkäymisiä ja sairauksia voi selittää karman aikaansaannoksina. Sairaudetkin tulkitaan laajemmasta, karmisesta näkökulmasta. Ne heijastavat aiempia inkarnaatioita ja ovat seurauksia aiemmissä elämässä tapahtuneista vääristä teoista. Onnettomuudet, sairaudet ja vastoinkäymiset tarjoavat mahdollisuuden kehittyä eteenpäin tässä inkarnaatiossa. Antroposofi tarkasteleekin omaa elämäänsä tästä ”elämää suuremmasta” näkökulmasta ja näkee tämänhetkisen inkarnaationsa osana suurta palapeliä, jonka palat sulavasti lokahtavat toisiinsa. (Lulli-Seppälä 2015; Mahlamäki 2017a, 64–67.)

Antroposofinen maailmankatsomus on tarkoitettu nykyajan länsimaiselle ihmiselle, joka on Steinerin mukaan suljettu henkisen maailman ulkopuolelle niin, että hän voi uskoa sen olemassaoloon mutta ei suoraan havaita sitä (mikä oli mahdollista menneisyyden kansoille). Antroposofian käsitysten mukaan on olemassa näkymätön maailma, joka on lähellämme ja ympärillämme. Se on meille näkymätön siksi, että emme ole vielä kehittäneet sellaisia aisteja tai kykyjä, joiden avulla voisimme nähdä sen. Antroposofiaan sisältyykin monenlaisia henkisiä harjoituksia, joiden avulla ihminen voi kehittää aistejaan ja havaita henkisen maailman läsnäolon. Steinerille ja hänen harjoituksiaan seuraaville näkymätön maailma avautuu koettavaksi, havaittavaksi ja tutkittavaksi. (Bergroth 1973, 110, 112–113; Shepherd 1958; Mahlamäki 2017a, 79; ks. Kühl ja muut 2010.)

Steiner (1981, 208–209) kehottaa keskittymään vertauskuvallisiin mielikuviin (*Vorstellungen*), joista hän antaa tunnetuimmaksi esimerkikseen idean kasvista: ”On kuviteltava kasvi: miten se on juurtunut maahan, miten se työntää lehden toisensa jälkeen, miten se kehittää kukan.” Mielikuvissa tulisi nähdä samanaikaisesti kasvin koko elinkaari, sen metamorfoosi siemenestä itämisen ja kukkimisen kautta lakastumiseen. Teoksessaan *Henkisen tiedon tie* (2013) Steiner antaa yksityiskohtaisia ohjeita myös muihin harjoituksiin, joiden myötä sisäiset aistit kehittyvät ja henkinen maailma avautuu (mahdollisesti) näkyviin.

Antroposofit tavoittelevat harjoituksillaan korkeampaa, toisia todellisuuksia koskevaa tietoa. Se on niin ruumiillisten aistien kuin empiirisen tutkimuksen tavoittamattomissa, joten se voidaan nähdä kuviteltuna. Mutta mitä kuvittelu käytännössä tarkoittaa, ja miten antroposofit maailmaa tarkastelevat? Miten ”yliaistisen maailman tapahtumat ilmenevät vaikutuksina materiaalisessa maailmassa”, kuten Steiner (1981, 47) kirjoittaa. Vastaus tähän löytyy vaikkapa Kersti Bergrothin

kirjeessä jääkärikenraali Lennart Oeschille toisen maailmansodan aikoihin. Siinä Bergroth kuvaa yksityiskohtaisesti, mitä antroposofia hänen elämässään merkitsee:

Tiedät että olen ”antroposofi”. Pitkänä tutkimusaikanani olen vähitellen saanut *sisäisiä* ”todistuksia” siitä, että tutkimustyöni on muuttanut ajatteluani ja myöskin tunne-elämäni. Olen vähitellen tämän työn kautta saanut aivan toisen käsityksen elämästä ja maailmasta. En vain niin että olisin omaksunut määrättyt tiedot, määrätyn maailmankäsityksen ja arvostelisin kaikkea sen mukaan. En, vaan on kuin kaikki ilmiöt ja tapahtumat, jotka sattuvat tielleni, avautuisivat minulle paljon enemmän kuin ennen. Minussa on kehittynyt ikään kuin sisäisiä avaimia, joiden avulla pääsen mielestäni aivan uudella tavalla käsiksi maailman ongelmiin. Tutkimustieni osoittautuu mielestäni käytännöllisesti päteväksi. Elämä, todellisuus tuntuu vastaavan sitä. En tarkoita, että olisin viisaampi muita tai pystyisin ratkaisemaan mitään probleemoja, mutta tutkimustyöni, sanoisinko harjoitteluni, on avannut minulle uusia maailmoja, niin kuin esimerkiksi uusi maailma avautuu sille joka oppii aakkoset. Ei se ole hänen ansionsa, ei se vaikuta hänessä ihmeitä, ei se ehkä tee häntä onnellisemmaksi, mutta täytyy myöntää, että se avaa hänelle uusia mahdollisuuksia, uusia teitä – uuden maailman. Usko, Leni, että näiden asioiden tutkiminen vie aivan uusiin maailmoihin! (Bergroth 1943.)

Antroposofian harjoitusten myötä henkinen maailma tulee näkyviin sisäisinä todistuksina ja ulkoinen maailma avautuu uudenaikaisena sisäisten avaimien avulla. Tästä näkökulmasta korkeampi tieto on kenen tahansa saavutettavissa, kun sitä lähestyy antroposofian harjoitusten avulla. Näin saatu tieto on siinä mielessä esoteerista, että se on näkymätöntä niille, jotka eivät ole opetelleet sen aakkosia eli toisin sanoen harjoittaneet mieltään oikealla tavalla. Tämä esoteerisen ja eksoteerisen tiedon välinen suhde tulee esiin myös Kersti Bergrothin teoksissa, jotka välittävät kaksoisviestiä: ilman antroposofian tarjoamia ”sisäisiä avaimia” ne näyttävät kuvaavan reaalista maailmaa sellaisena kuin se on, mutta esoteerisen tai antroposofisen tulkinnan myötä osoittautuukin, että ne kuljettavat tietoa henkisestä maailmasta materiaaliseen.

Bergroth näki omana tienään kirjoittamisen sen eri muodoissa. Hänen tehtävänänsä tässä ruumistumassa oli antroposofisen viestin välittäminen tekstiensä ja kirjojensa avulla. Seuraavassa tarkastelen Bergrothin ensimmäistä henkisen heräämisen (ks. Mahlamäki 2015) ja antroposofian

omaksumisen jälkeistä teosta *Urbans väg*, joka ilmestyi vuonna 1919. Siinä antroposofin kulkematie oli vielä uusi, ja sen herättämät oivallukset siirtyivät miltei sellaisinaan romaanin lehdille. Myöhemmissä teoksissa antroposofinen virtaus oli piilotetummin läsnä – lukijan on herkistyttävä sisäisille aisteilleen ennen kuin tarina avautuu.

Antroposofian kuvittelu taiteessa: *Urbans väg* (1919)

Kersti Bergroth ryhtyi pohtimaan henkisiä kysymyksiä ensimmäisen puolisonsa sairastaessa tuberkuloosia ja menehtyessä sairauteensa vuonna 1917. Bergroth tutustui ensin teosofi Annie Besantin teoksiin ja sen jälkeen Rudolf Steinerin ajatuksiin ja ymmärsi niiden myötä, että maailmassa on myös henkinen puolensa. Hän koki heräämiseksi kutsumansa ilmiön, jossa henkinen maailma avautui hänen nähtäväkseen. Sen jälkeen henkisen maailman olemassaolo oli hänelle itsestäänselvyys. (Ks. Mahlamäki 2014; 2015; 2017a.)

Ensimmäinen Bergrothin heräämisensä jälkeen kirjoittama teos *Urbans väg* (Urbanin tie, ei suomennettu) ilmestyi vuonna 1919. Se on runollinen tarina linnan asukkaasta Urbanista, joka hylkää arkisen elämänsä, puolisonsa ja lapsensa muuttaakseen erämaahan. Erämaassa hän kokee heräämisen tai kääntymyksen, minkä jälkeen hän palaa takaisin perheensä luo, uudenaikaisena ja muuntuneena. (*Urban väg* -romaanin tulkinta pohjautuu teokseen Mahlamäki 2017a, 67–71.)

Kun luin teoksen ensimmäistä kertaa, luin sen satuna, miehen äkillisenä päähänpistona hylätä satulinna, perheensä ja liian helpoksi katsomansa elämä ja muuttaa erämaahan. Päähänpistona elää siellä eristyksissä ja rakentaa maja, metsästää ruokaa ja tehdä ruumiillista työtä toteuttaen näin miehiseen ideaalikuvaan liittyviä tarpeita. Luin teoksen feministisestä näkökulmasta samastuen Urbanin vaimoon, Elisaan, jonka mies kevyesti hylkää ja joka joutuu elämään pienen lapsensa kanssa yksin linnassa mutta joka miehen palatessa ottaa tämän itsestään selvästi vastaan turhia kyselymättä. Tajusin kyllä, että muitakin lukutapoja täytyy olla, mutta minulla ei ollut avaimia niihin ennen kuin olin tutustunut Steinerin ajatuksiin, erityisesti antroposofisen ajattelun perusteokseen *Henkisen tiedon tie* (2013). Sen jälkeen palasin *Urbans väg* -teoksen äärelle ja luin sen uudelleen ymmärtäen vähän paremmin, miksi Bergroth sen kirjoitti. Minun oli kuviteltava, miten antroposofi ajattelee ja miten hän katsoo maailmaa (ks. Mahlamäki 2017b). Sitten saatoin

nähdä, minkälainen oli teoksen esoteerinen sisältö, minkälaisia henkisen maailman totuuksia se välitti materiaaliseen maailmaan.

Urbanilla on linna, tilukset ja järvi, kaunis vaimo ja suloinen poika, palveluskuntaa ja ystävä Leo. Kaikki on Urbanin elämässä hyvää ja kaunista kuin sadussa. Linnaan tulee vierailulle Urbanin entinen opettaja, joka on ollut kymmenen vuotta poissa. Hän on elänyt yksin ja lukenut, käynyt pyhiinvaelluksilla ja tullut sen myötä aikaisempaakin pyhemmäksi, kuten linnan renki sanoo. Hän antaa Urbanille esimerkin kuvitella elämänsä toisenlaiseksi: hyväksi ja henkiseksi.

Urkujen soittoa kuunnellessaan Urban nukahtaa ja kiittää unen maailmassa ajassa taaksepäin lapsuuteensa. Kun hän herää, unikuvat kulkevat mukana päivätajuntaan ja kaikki tuntuu muuttuneen: unen maailma kutsuu Urbania lapsenkaltaiseen, yksinkertaiseen ja viattomaan elämään. Myös Urbanin vaimo, Elisa, kuulee musiikin, mutta hän pysyy valveilla miettien vain maallisia seikkoja: mitä pukea päälleen illan juhliin. Kertomus rakentaa eroa avioparin välille: vaikka rakkautta onkin, erilainen suhtautuminen henkisiin kysymyksiin ja erilainen herkkyys tulkita elämän ja unien antamia vihjeitä erottaa heitä.

Jo teosta kirjoittaessaan on Kersti Bergroth omaksunut Johann Wolfgang von Goethen ja Rudolf Steinerin ajatuksen, joka kytkeytyy myös läpi esoteerisuuden historian kulkeneeseen vastaavuusoppiin, yhteen Faivren esoterian erityispiirteistä, jonka mukaan kaikki materiaallinen on vain ikuisuuden heijastusta. Ajatus tiivistyy Goethen *Faust*-näytelmän loppusäkeessä: ”Alles vergängliche ist nur ein Gleichnis” – kaikki maallinen on vain vertauskuvaa. Ajatus läpäisee myös *Urbanin väg* -teoksen päähenkilöiden Urbanin ja Elisan ajattelun: kaikki – kukat, auringonlasku, rakkaus – on samanaikaisesti sekä katoavaista että ikuista, niillä on sekä maallinen että henkinen merkityksensä.

Urban kurottuu kohti ihmistä, rakkautta ja puolisoaan. Hän haluaisi jatkaa arkista elämäänsä, mutta sisimmässään hän uskoo, että vasta yksinäisyyden ja kärsimyksen myötä hän voisi yletä ja päästä eteenpäin. Romaanin mukaan kautta aikain henkisyttä etsivät ihmiset ovat lähteneet erämaahan, merelle tai vuorille, sillä ne ovat ihmistä paremmin säilyttäneet muiston luomisen salaisuuksista ja paratiisin laeista. Yksinäisyyteen oli lähtenyt hänen viisas opettajansakin. Siksi Urban itsekin jättää perheensä ja lähtee pois kotilinnastaan.

Urban ratsastaa metsään ja asettuu asumaan lammen rannalta löytämäänsä kojuun. Hän ryhtyy tekemään työtä ja elämään erämaassa. Ruumis iloitsee ponnistelusta, ja mieli lepää luonnon keskellä. Urban lukee kirjallisuutta ja erityisesti luonnon kirjaa ja pyrkii ensin etsimään itsensä

ulkopuolelta vastausta häntä askarruttavaan kysymykseen. Mutta vastaus löytyykin hänen sisästään, tavalla, jossa kuvittelulla on keskeinen merkitys.

Steiner korostaa unien ja unimaailman merkitystä. Unessa ihminen on astraaliruumiinsa⁴ avulla yhteydessä maailmankaikkeuteen ja ammentaa sieltä voimia elämäänsä varten. Unen maailmassa ihmistä eivät sido valvetietoisuuden lait, vaan siellä, irrallaan aistihavainnoista, pääsevät luovat voimat valloilleen. (Steiner 1981, 45–52.) Unimaailman merkitys näkyy myös Bergrothin romaanissa. Hän kuvaa, miten Urban kulkee unen maailmassa, jonne kukaan ei voi häntä seurata, jossa hän on yksin ja vapaa. Unimatalla uneksujalla on seuraa valve-elämän tutuista henkilöistä, paikoista ja tapahtumista, mutta Urbanin kulkiessa syvemmälle unen maailmaan hän tulee tuntemattomaan maahan. ”Mitä hän saa sieltä? Mitä kukkia hän poimii? Mitä ääniä hän kuulee?” teoksen kertoja kysyy. ”Kun hän palaa, on hän toinen ihminen kuin lähtiessään.” (Bergroth 1919, 59–60, suomennos kirjoittajan.) Steinerin (1981, 218–219) mukaan henkistä tietä pidemmälle edennyt tunnistaa olevansa unen aikana toisessa maailmassa. Myös muistot tuosta toisesta maailmasta tulevat täsmällisiksi ja osaksi päivätaajuntaa, eli tietoisuus jatkuu myös unetilassa. Henkiseen kehittymiseen kuuluu siis myös se, että ihminen kehittää paitsi päivätaajuntaansa myös uniennäkemistään, eikä niiden välillä vallitse täydellistä eroa.

Urban alkaa myös kuvitella luonnon uudella tavalla. Luonnon keskellä eläessään hän näkee koko luonnon kierron: kasvien itämisen, kasvun, kukoistuksen ja lakastumisen sekä talvisen kuoleman. Lakastumisessa ja kuolemassa on jo läsnä uudelleen herääminen ja kasvu. Romaanin Urban kokee ja toteuttaa Steinerin seuraajilleen antamia konkreettisia mietiskelyohjeita. Harjoitusten taustalla ovat Goethen luonnontieteelliset kirjoitukset, jotka Steiner hyvin tunsi. Goethe esittää niissä metamorfoosin ajatuksen: kuva kasvista tulee täydelliseksi vain silloin, kun sitä tarkastellaan kokonaisena prosessina siemenestä itämisen ja kukkimisen kautta lakastumiseen ja uusien siemenien syntyyn. Siemen sisältää näkymättömissä potentian, mahdollisuuden tulevaan kasviin. Kasvia ei voi siemenessä nähdä, mutta sen idean voi ajatella ja kuvitella. Samanaikaisesti, Steinerin mukaan, siementä tarkkailtaessa näkymätön tulee näkyväksi, tuleva kasvi tulee esiin ”henkisenä näkyvällä” tavalla. (Steiner 2013, 48–51, 57.)

Steinerin mukaan henkinen maailma voi tulla näkyviin monin eri tavoin, harjoitusten, kärsivällisen odotuksen tai kohtalon iskun myötä: ”[Henkisyiden harjoittajan] istuessa hiljaisessa huoneessa

⁴ Sekä teosofiassa että antroposofiassa ihmisellä katsotaan olevan fyysisen ruumiin lisäksi myös eetteriruumis, joka erottaa elollisen elottomasta, ja astraaliruumis, joka on valveilla ollessamme yhtä fyysisen ruumiin kanssa mutta unessa (tai vaikkapa leikkauksessa) voi irtautua siitä osittain. Astraaliruumista voi ajatella myös ihmisen sieluna. Kuolemassa se irtautuu ruumiista ja palaa sinne, mistä se on tullutkin. Ks. esim. Kurki-Suonio 1964; Steiner 1981/1909.

hänelle tulee henkisesti valoisaa, uusi maailma avautuu hänen näkeväksi tulevalle silmälleen tai kaikuu hänen kuulevaksi tulevalle korvalleen – – verho putoaa hänen sielunsa silmiltä” (Steiner 2013, 79). Tällöin sekä ympäröivä maailma että katsojan sielu näyttäytyvät verhottomina. Näin tapahtuu myös Bergrothin teoksen Urbanille: Eräänä aamuna Urbanin noustessa ylös, hänen työskennellessään ja tarkkaillessaan oksalla istuvaa lintua, hänet valtaa tyyneys ja rauhallisuus eli ominaisuudet, jotka Steinerin (1984, 147) mukaan ovat henkisen havaitsemisessa tarpeen. Urbanille avautuu näkymä henkiseen maailmaan:

Portit aukeavat. Rauha syttyy Urbanin sydämeen. Se lyö hänen lävitseen kuin salama, se ulvoo hänen ylitseen kuin myrskyävä joki, iloitsevin raikkain lainein. Hän horjuu kokemuksen väkivaltaisuuden alla. Rauha. Samanmielisyyden lintujen ja vaeltavan auringon kanssa. Sopusopu kaiken luodun kanssa. Aika täyttyy. Urban tuntee, että puut ja vesi ja ruoho ovat tunnustaneet hänet sukulaisekseen; yhdessä he perivät maan. Urban polvistuu. On ensimmäinen aamu. (Bergroth 1919, 63–64, käännös kirjoittajan.)

Kokemus tapahtuu Urbanin mielessä, mutta niin väkevänä, että se pakottaa hänet polvistumaan ja näkemään maailman uudella tavalla. Luonto on elävä, ja hän on yhtä luonnon kanssa.

Urban elää heräämisensä jälkeen kuin ensimmäistä luomisen jälkeistä aamua. Hän pohtii, mitä uudelleen syntyneen ihmisen tulisi tehdä. Mitä ihminen tekee, kun on saanut rauhan sielunsa? Urban päättää palata kotiinsa. Hän voi perhe-elämää jatkamalla antaa Elisa-vaimolleen ja lapselleen onnen. Urban ei voi kuitenkaan pakottaa Elisaa heräämään. Jokaisen tulee itse tahtoa uudelleensyntymistä, henkiselle tielle ei voi ketään pakottaa. Mutta tähän liittyy myös ajatus siitä, että henkistä tietä kulkevan on pyrittävä tekemään osansa yhteiskunnassa ja yhteisössään sekä pyrittävä tuottamaan onnea läheisilleen ja kanssaihmisilleen. Henkisyys ei tarkoita astumista maailman ulkopuolelle, eristykseen, siksi Urbanin palaa teoksen lopussa kotiin.

Teoksen henkilöitä ja tapahtumia voi tarkastella Steinerin opetuksen kehityksessä. Erityisesti uni- ja päiväajunnon vastakkaisuus sekä kaksi puoleensa vetävää periaatetta – ahrimaaninen ja lucifeerinen – ovat Steinerin opetuksessa tärkeitä. Päiväajunnossa Ahriman-periaatti kiinnittää materiaan ja lumoa aisteilla. Urbanin vaimo Elisa sekä koti ja arkinen elämä edustavat tätä ahrimaanista ulottuvuutta, joka on elämässä tärkeä mutta johon ei yksistään pidä kiinnittyä. Lucifer-

prinsiippi taas liittyy yötajuntaan, unennäköön ja mielikuvitukseen, joka pahimmillaan valaa väärää henkisyttä. Lucifeerinen prinsiippi ajaa Urbanin pois kodistaan etsimään henkisyttä yksinäisyydestä ja luonnosta. Taiteilijat ja runoilijat ovat usein sen vallassa, ja tärkeää onkin, että kuvittelua käytetään oikealla tavalla ja oikeassa määrin. Sen valtaan ei saa heittäytyä, ja siksi Urban heräämisensä jälkeen palaa kotiin. Kumpikin prinsiippi voi sekä edistää että vaikeuttaa omalla tavallaan oikean tien löytymistä, ja ihmisen onkin saatava nämä prinsiipit tasapainoon sisimmässään. Ihminen ei ole niistä koskaan vapaa, mutta tiedostaessaan ne – kuvitellessaan ne todeksi – hän tulee vahvemmin tietoiseksi myös itsestään ja ympäröivän maailman lainalaisuuksista. (prinsiipeistä ks. esim. Steiner 2013.) Kuvittelu on siis antroposofian näkökulmasta sekä tärkeä ja haltuun otettava väline että edellytys henkisen tien kulkijalle ja luovan taiteilijan toiminnalle, mutta samanaikaisesti se on myös potentiaalinen vaara, joka voi houkuttaa vääriin mielikuviin ja irralleen arkisesta elämästä.

Uudelleen luettuna *Urbans väg* onkin kuvaus henkisen tien kaipuusta, tiellä kulkemisesta ja henkisen maailman oivaltamisesta kuvittelun ja unien maailman avulla. Se on sanataiteeseen verhottu kertomus antroposofin etsinnästä, harjoituksista ja arkisesta elämästä. Teos on juuri Steineriin tutustuneen, vasta heränneen ihmisen riemastunut kuvaus löydöstään, sadun viittaan käärittynä. On luontevaa ajatella, että Bergroth tuossa elämänsä vaiheessa koki itsekin elävänsä ensimmäistä, heräämisen jälkeistä aamua, jolloin hän kirkastunein, uusin silmin katsoo syntyvää maailmaa, joka on heijastus henkisestä maailmasta, toisesta todellisuudesta. Hän ymmärsi kuitenkin, että itse elämä – uudestisyntyneenäkin – eletään arjessa.

Taiteilija ja antroposofi

Antroposofisten teemojen löytyminen Bergrothin *Urbans väg* -romaanista ja hänen muista teksteistään ei ole sattumaa, eikä siinä välttämättä ole myöskään kyse hänen maailmankatsomuksensa ”tihkumisesta” teksteihin. Kyse on antroposofian sekä Goethen ja Steinerin taidekäsitteiden toteuttamisesta omassa elämäntyössä. Bergrothin velvollisuus oli edistää antroposofiaa ja tehdä sen virikkeitä tunnetuksi omassa elämässään ja toiminnassaan. Näkemys käännäntämisestä – henkiselle tielle pakottamisesta – ei siihen kuitenkaan sopinut. Ajatuksena on pikemminkin se, että ”*vita contemplativa*”, sisäinen mietiskelevä, meditatiivinen elämä, ja ”*vita activa*”, elämä aktiivisena yhteiskunnan jäsenenä, tulisi sovittaa yhteen. Antroposofian

toteuttamisen ja edistämisen tavat ja muodot nousevat siitä, minkälainen paikka ja asema ihmisellä on, mutta periaatteessa jokaisella on siihen mahdollisuus oman karmisen tehtävänsä puitteissa. (Ks. Kühl ja muut 2010; Mahlamäki 2017a, 72–73.)

Taiteilijalla tai julkisessa asemassa olevalla henkilöllä on toki laajemmat mahdollisuudet vaikuttaa kuin tavallisella ihmisellä, mutta jokainen toteuttaa tehtävänsä omalla paikallaan. Antroposofilla on vastuu maailman edessä ja maailmassa asettaa näkyviin ja tehdä jokapäiväisessä elämässä toimivaksi antroposofinen sisäinen maailma ja kulttuuri. (Kühl ja muut 2010, 24–26; ks. myös Kouri tässä teoksessa.) Mutta koska julistaminen ja saarnaaminen eivät sopineet Kersti Bergrothin taidekäsitykseen, työ oli tehtävä hienovaraisemmin, sanataiteen asuun verhottuna.

Antroposofisen taidekäsityksen mukaan taiteella on välittäjän rooli. Taide on välittäjä tämänpuoleisen ja tuonpuoleisen sekä lisäksi tieteen ja henkisyyden (uskonnon) välillä. Antroposofiassa nähdään, että taiteen tehtävänä on puhutella ihmistä henkis-sielullisena olentona ja vaikuttaa tähän samanlaisin ilmaisukeinoin. Steiner pyrki kuitenkin rakentamaan siltaa taiteiden ”inhimillisen luovan fantasian toiminnan” ja tieteiden välille. Steiner näki kaunotieteiden – kirjallisuuden ja humanististen tieteiden – tuoneen ”inhimilliseen tietämykseen kauneutta, estetiikkaa, taiteellisuutta”. Tätä taiteellista tieteenaluetta ei länsimaisissa yhteiskunnissa juurikaan ole arvostettu. Antroposofiassa nähdään kaunotaiteitten arvo – ja sen myötä myös kuvittelun arvo – uudenlaisen tiedon ja tietämisen tavan avaamisessa. (Kühl ja muut 2010, 78 ja 81–82; antroposofisesta taidekäsityksestä ks. Mahlamäki ja Westerlund 2020; taiteesta välittäjänä ks. myös Kouri tässä teoksessa.)

Kun Kersti Bergroth kuvaa kirjailijantyötään, hän kertoo sen olleen ”ainaista hirvittävää taistelua luomisvoiman ja kuolemanvoimien välillä” – toisin sanoen luciferiaanisten ja ahrimaanisten voimien välillä. Runoilijan ja kirjailijan tehtävänä on hänen mukaansa herättää kieli eloon, ”puhaltaa henkeä kuolleeseen aineeseen niin hurjasti, että aine herää”. (Bergroth 1942, 76–77.) Tästä näkökulmasta kuvittelu on luovaa – aineen henkiin herättävää – voimaa (ks. esim. Pezzoli-Olgiati 2015, 20–21). Taiteilijalla on luovaa voimaa, jonka avulla hän kuvittelee olemassa olevaksi jotain, jota ei ole ennen ollut. Tästä näkökulmasta taiteilija luo tyhjästä kuten jumalat. Rudolf Steinerein näkemys taiteesta on kuitenkin toisenlainen. Antroposofiassa taiteelliselle luovuudelle annetaan henkinen merkitys ja tehtävä. Taiteilija ei luo tyhjästä vaan välittää reaali maailmaan henkisen maailman totuuksia. Taideteokset ilmaisevat henkisiä totuuksia taiteelliseen ilmaisuun verhottuna. Kuvittelu on tästä näkökulmasta melko luovaa ja vapaata, mutta sillä on

maailmankatsomuksellinen ja ”evankelioiva”, sanomaa levittävä, funktio. (Steiner 1984, 79; kuvittelun luovasta voimasta ks. Faivre 2019, 82.)

Taide ei ole vain väline antroposofisen maailmankatsomuksen ilmaisuun, vaan Rudolf Steinerein mukaan taiteella on laajempi tehtävä henkisen maailman näkyväksi tekemisessä. Taide tuo henkisen maailman aistien maailmaan. Steinerein mukaan todellinen taiteilija enemmän tai vähemmän tiedostamattomasti tunnustaa henkisen maailman, tunkeutuu henkisen maailman tietoon sekä välittää tätä tietoa taiteessaan. Todellinen taide tavoittelee vastausta kysymyksiin elämän tarkoituksesta ja kuoleman mysteereistä. (Ks. esim. Steiner 1984, 79.)

Nähdäkseni kuvittelulla on antroposofiassa sekä vapaa että kurinalainen ulottuvuutensa. Taiteilija kykenee vapaasti luovuuttaan käyttämällä muuntamaan henkisen maailman lainalaisuudet ja totuudet taiteelliseen muotoon. Mutta saavuttaakseen nuo henkisen maailman totuudet, hänen on harjoitettava mielikuvitustaan hyvin kurinalaisesti. Kehittäessään sisäisiä aistejaan henkisen maailman havainnointiin hänen on noudatettava säännöllisesti Steinerin tarkkoja mietiskelyohjeita.

Kuvittelun tiedettä

Ajatukset ja opetukset näkymättömistä voimista ja niiden keskinäisistä vuorovaikutuksista sekä sisäisistä aisteista ovat olleet pitkään tuttuja niin esoteerisissa virtauksissa kuin kansanperinteen uskomuksissa (ks. Tarkka tässä teoksessa). Nykypäivänä näitä ideoita pohditaan ja jaetaan esoteerisissa yhteisöissä, kansanomaisessa uskonnollisuudessa sekä erilaisissa populaarikulttuurin tuotteissa.

Kuvittelemisen on hyväksyttyä niin kaunokirjallisuudessa, runoudessa ja muussa taiteellisessa ilmaisussa kuin kansanomaisessa uskonnollisuudessa, eikä kuvattujen ja kuviteltujen tapahtumien merkitys perustu siihen, onko ne todistettu todeksi. Perinteentutkijat ovat aiemmin nähneet kansanperinteeseen kuuluvan olennaisena osana kuvittelun elementin, mielikuvituksen (josta puhuttiin myös luovuutena). Se nähtiin osoituksena aidosta, omasta mielestä ammennetusta tiedosta – verrattuna vaikkapa kirjoista luettuun, kansanperinteen kannalta ”epäaitoon” tietoon. Taiteen tekemisen näkökulmasta taideteosten katsotaan pohjautuvan nimenomaan tekijänsä luovuuteen, ei todellisuuden naturalistiseen ja yksityiskohtaiseen kuvaamiseen. Suuri yleisö voi nähdä luovuuden ja samalla kuvittelun joidenkin tiettyjen erityisyksilöiden, kuten taiteilijoiden, ominaisuutena, mutta

myös jonkun ryhmän ominaisuutena. Eri uskontoperinteissä luovuus sijoitetaan usein johonkin menneisyyden aikakauteen, uutta luovaan aikaan tai ihmeiden aikaan, joka on auttamattomasti joutunut ohiksi. (Ks. Tarkka 2015; Tarkka tässä teoksessa.)

Antroposofiassa kuvittelun avulla hankittu tieto ei eroa olemuksellisesti muunlaisesta tiedosta, vaan se koetaan ja käsitetään ”todeksi”. Antroposofian ja monien muiden esoteeristen tai rajatiedon yhteisöjen näkökulmasta kuvittelun keinoin hankittu, itse koettu, aistittu ja käsitteellistetty tieto ymmärretään ja käsitetään todeksi, kun taas tieteellisin keinoin hankittu tieto nähdään puolestaan vajavaiseksi ja puutteelliseksi (ks. esim. Ramstedt 2018).

Luonnontieteen näkökulmasta kuvitteluun perustuvat tietämisen tai tiedonhankinnan tavat eivät vastaa todellisuutta eikä niiden avulla voi perustella tieteellisiä tosiasioita. Ihmistieteiden kohdalla asia ei ole aivan näin yksinkertainen. Kuvittelu, toisen asemaan asettuminen ja pyrkimys ymmärtää toista ovat hermeneuttisen ja etnografisen tiedonintressin ytimessä. Kyse ei ole vain kuvittelusta tai fantasiasta, vaan metodista, jolla pyritään lähestymään tutkittavan tapaa ymmärtää maailma ja välittämään hankittu ymmärrys tiedeyhteisölle kirjoittamalla (ks. esim. Kouri 2017; Mahlamäki 2017b).

Olen toteuttanut hermeneuttisen tiedonintressin näkökulmaa sekä etnografista ja osin autoetnografista kuvittelun metodia tehdessäni tutkimusta tässä artikkelissa käsittelemästäni Kersti Bergrothista. Olen syventynyt hänen kirjoittamiinsa julkaisuihin ja kirjeisiin, toisten hänestä tuottamiin teksteihin sekä haastattelunauhoihin ja valokuviin, kuten tutkija aina tekee. Koska hänen maailmankatsomuksensa, antroposofia, oli minulle vieras, minun oli perehdyttävä myös sen keskeisiin teksteihin ja kysyttävä tämän päivän antroposofeilta, mitä antroposofia heidän elämässään merkitsee ja miten he tulkitsevat Rudolf Steinerin ajatuksia. Minun on pitänyt kuvitella, minkälaista on elää antroposofina ja miltä maailma tai vaikkapa taiteilijan työ antroposofian näkökulmasta näyttävät. Olen myös tehnyt matkoja paikkoihin, jotka ovat olleet Bergrothin elämälle ja ajattelulle tärkeitä. Mutta perinteisten etnografian menetelmien – ympäristön havainnointi, valokuvaaminen ja muistiinpanojen kirjoittaminen – lisäksi olen eläytymisen, kuvittelun sekä luovan kirjoittamisen harjoitusten avulla pyrkinyt asettautumaan Bergrothin elämään eri elämänvaiheissa ja siten ymmärtämään hänen elämänsä eri vaiheita, kuvittelemaan, mitä hän on eri tilanteissa nähnyt ja kokenut. (Ks. Mahlamäki 2013–, 2017a, 2017b.)

Antroposofista yhteisöä, johon Kersti Bergrothkin kuului, voi pitää diskursiivisena yhteisönä, joka tunnistaa toisensa puheeseen ja teksteihin piilotetuista merkityksistä, sanoista, ilmaisuista ja

ajatuksista. Näin antroposofinen kirjoittaja ja lukija kohtaavat yhteisellä alueella ja jakavat yhteisen mielikuvaston, imaginaarin, jonne kaikilla lukijoilla ei ole pääsyä. Vain yhteisen imaginaarin jakavat löytävät sinne. Itselleni tie avautui sen myötä, kun tutustuin antroposofien yhteisönmuodostajan Rudolf Steinerin keskeisiin teoksiin, ajatuksiin ja ohjeisiin seuraajille sekä kun keskustelin henkilöiden kanssa, joille antroposofinen maailmankatsomus oli kokemuksellisesti läheinen ja tuttu. Sen jälkeen pystyin uudelleen lukien tunnistamaan lauseiden ja tapahtumien merkitykset antroposofeille ja henkisen polun kulkijoille, vaikka en itse tuota tietä seurannutkaan. Toki se, että en kuulu antroposofien yhteisöön, jättää minut ulkopuolelle, enkä pysty täysin ymmärtämään sitä kokemuksellisuutta ja merkityksellisyyttä, jota jaettu maailmankatsomus tuottaa.

Tällainen pienen yhteisön mielikuvasto, imaginaari, poikkeaa siitä, miten vaikkapa Charles Taylor (2004, 24) käsitteen ymmärtää, sillä se on rajatumpi, esoteerinen, jos palataan artikkelin alussa esittelemääni käsitteistöön. Se on yhteinen alue, joka ei avaudu kaikille vaan vain niille, jotka ovat omaksuneet sen diskurssin. Mutta alue ei kuitenkaan ole salattu, sillä avaimet ymmärtämiseen löytyvät julkaistuista teoksista.

Myös tutkijan kuvittelussa ovat läsnä nämä jaetun mielikuvaston molemmat puolet. Pyrkiessäni ymmärtämään ja hermeneuttisen tiedonintressin ohjaamana lähestymään ja tulkitsemaan tutkittavaani, kirjailijaa ja antroposofia – jolla toki oli monenlaisia muitakin, näitä rooleja leikkaavia identiteettejä –, asetuin kuvittelemalla bahtinilaiseen dialogiin (ks. esim. Mahlamäki 2005) hänen kanssaan tietäen, että tiemme eivät koskaan kohtaa: en voi koskaan saavuttaa täyttä ymmärrystä toisen maailmankatsomuksesta, voin vain yrittää lähestyä sitä. Tätä lähestymistä tehostin pyrkiessäni asettumaan tutkittavan asemaan myös fyysisesti. Matkustin moniin paikkoihin, jotka olivat olleet hänelle tärkeitä; kuljin katuja, joita hän oli kulkenut; katsoin maisemia, joita hän oli katsonut; koin tammikuun kirkkaan auringon Roomassa, kevään hehkuvan kukkaloiston Sveitsissä sekä kesäisen Viipurin kadut ja Antrean tiet ruumiillisesti ja moniaistisesti. Minun kokemukseni ja hänen kokemuksensa väliin jäi kuitenkin aina aukko; toisesta ihmisestä tietäminen ei voi koskaan olla täydellistä. (Ks. Mahlamäki 2013–.)

Luovan kirjoittamisen harjoituksin ja vapaan kirjoittamisen avulla pyrin sanoittamaan kokemuksiani muistikirjaani ja hiljalleen muotoutuviin julkaistuihin teksteihin sekä blogikirjoituksiin. Mutta samanaikaisesti kuvitteluani kahlehtivat ja minua velvoittavat tutkimusetiikan ja tutkimuksenteon konventioiden asettamat rajat, jotka toivat kuvitteluuni kurinalaisuutta ja mahdollistavat hankkimani tiedon välittämisen myös lukijoille. Kuvittelun

rajallisuus näkyy tekstini ehdollisuudessa, siinä, miten ehdotan tai kysyn, miten Bergroth on kenties voinut kokea tai tuntea – varmoja vastauksia kun en voi antaa.

Ja kuten kuka tahansa tutkija kävin dialogia myös muiden antroposofiasta tai Bergrothista kirjoittaneiden kanssa – samoin kuin teoreettisen ja tutkimuskirjallisuuden kanssa, joihin työtäni tehdessä tukeuduin. Kävin kuvitteellista dialogia myös Kersti Bergrothin kanssa lukiessani hänen kirjeitään ja julkaistuja tekstejään, kuunnellessani hänen ääntään haastattelunauhoilta tai katsoessani hänestä otettuja valokuvia. Tutkijana kävin kuvitteellista dialogia eri suuntiin. Kirjoittaessani ja välittäessäni oppimaani ja löytämäni toisille – lopullisissa julkaisuissa sekä tutkimusprosessin aikana kirjoittamissani blogiteksteissä – kävin dialogiin myös lukijoiden kanssa. (Mahlamäki 2013–; ks. Utriainen 2017; Kouri 2017.)

Tutkijana sijaitseen etnografin tavoin tutkimuskohteena olevan, tässä tapauksessa tekstuaalisen yhteisön, ja tiedeyhteisön kuvitteellisessa välissä. Säilyttääkseni uskottavuuteni akateemisessa maailmassa minun on kirjoittaessani tehtävä eroa tutkimuskohteeseeni siten, etten yhtäältä kohtele tutkimaani ylimielisesti tai toisaalta vaikuta samastuvani sen edustamaan imaginaariin. Keskustelu käy siis kahteen suuntaan kuten aina tutkittaessa ihmisiä humanistisesta näkökulmasta.

Antroposofian käsitteillä käyn keskustelua tutkimuskohteeni kanssa ymmärtäen sitä ja tehden sitä ymmärrettäväksi. Tieteen käsittein, tässä kuvittelun, kuvittelun tekniikan ja imaginaarin käsitteiden avulla, käyn keskustelua tiedeyhteisön kanssa. Tarkastelemalla kriittisesti Kersti Bergrothin elämää eri lähteiden, tutkimuskirjallisuuden, kokoamani aineiston sekä kuvittelun metodin avulla pyrin paitsi kontekstualisoimaan ja tekemään ymmärrettäväksi hänen maailmankatsomustaan myös sanoittamaan henkisen maailman lainalaisuuksien vaikutusta hänen elämässään tavalla, joka tekee ne ymmärrettäväksi akateemisessa maailmassa. Kuvittelu voi toimia myös siltana eri maailmankatsomusten välillä.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Antroposofia – Henkítieteellinen Aikakauslehti 1922–1935.

Bergroth, Kersti 1919: *Urbans väg*. Norstedt, Stockholm.

Bergroth, Kersti 1952/1922: *Kiirastuli*. Teokset I. Otava, Helsinki.

Bergroth, Kersti 1942: *Oma muotokuva*. Otava, Helsinki.

Bergroth, Kersti 1943: Kirje Lennart Oeschille. Lennart Oeschin kokoelma. Kansallisarkisto.

Bergroth, Kersti 1973: *Löytöretki*. Otava, Helsinki.

Lulli-Seppälä, Marjukka ja Markku 6.8.2015. Haastattelu. Muistiinpanot kirjoittajan hallussa.

Steiner, Rudolf 1951: *The Course of my Life*. Anthroposophic Press, New York.

Steiner, Rudolf 1981: *Antroposofinen hengentiede*. Suom. Katri Sorma ja Reijo Wilenius. Suomen Antroposofinen Liitto, Helsinki.

Steiner, Rudolf 1984: *Johdatus henkiseen tiedostamiseen*. Suom. Katri Sorma ja Reijo Wilenius. Suomen Antroposofinen Liitto, Helsinki.

Steiner, Rudolf 2013: *Henkisen tiedon tie*. Suom. Katri Sorma ja Reijo Wilenius. Suomen Antroposofinen Liitto, Helsinki.

Kirjallisuus

Boguslawski, Julia von 2017: Henkisen elämän kaipuu. Antroposofinen henkitiede Suomessa 1922–1935. *Historiallinen aikakauskirja* 115(2) 2017, 211–224.

Boguslawski, Julia von 2020 (tulossa): Antroposofia. Teoksessa *Esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Toimittaneet Tiina Mahlamäki ja Nina Kokkinen. Vastapaino, Tampere.

Boguslawski, Julia von ja Westerlund, Jasmine 2018: Putting the spiritual into practice. – *Approaching Religion* 8(1) 2018, 48–68 [verkkojulkaisu]. [viitattu 02.12.2019]. Saatavissa: <https://doi.org/10.30664/ar.66739>.

Faivre, Antoine 1994: *Access to Western Esotericism*. State University of New York Press, Albany, NY.

Faivre, Antoine 2019: The imagination... You mean fantasy, right? Teoksessa *Hermes Explains. Thirty Questions about Western Esotericism*. Toimittaneet Wouter J. Hanegraaff, Peter J. Forshaw ja Marco Pasi. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Forshaw, Peter J. 2013: "Chemistry, that Starry Science." Early Modern Conjunctions of Astrology and Alchemy. Teoksessa *Sky and Symbol*. Toimittaneet L. Greene ja N. Campion. Sophia Centre Press, Lampeter.

Goodrick-Clarke, Nicholas 2008: *The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction*. Oxford University Press, New York.

Hanegraaff, Wouter J. 1996: *New Age Religion and Western Culture. Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Brill, Leiden.

Hanegraaff, Wouter J. 2006: Occult/Occultism. Teoksessa *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*. Toimittanut Wouter J. Hanegraaff. Brill, Leiden.

Hanegraaff, Wouter J. 2013: *Western Esotericism. A Guide for Perplexed*. Bloomsbury, Lontoo.

Hanegraaff, Wouter J. 2015: From Imagination to Reality: An Introduction to Esotericism and the Occult. Teoksessa *Hilma af Klint: The Art of Seeing the Invisible*. Toimittaneet Kurt Almqvist ja Louise Belfrage. Axel and Margaret Ax:son Johnson Foundation, Stockholm.

Johnson, Mark 1990/1987: *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. The University of Chicago Press, Chicago.

Ketola, Kimmo 2008: *Uskonnot Suomessa*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.

Kokkinen, Nina ja Mahlamäki, Tiina 2020 (tulossa): Näkökulmia esoteerisuuteen ja esoteerisuuden tutkimukseen. Teoksessa *Esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Toimittaneet Tiina Mahlamäki ja Nina Kokkinen. Vastapaino, Tampere.

Kouri, Jaana 2017: *Vesi kuljettaa ääntä. Autoetnografinen tutkimus Lyyrtyrtil kylän historiantuottamisesta*. Turun yliopisto, Turku.

Kurki-Suonio, Kari 1964: Näkemyksiä ihmisen olemuksesta. *Elonpyörä* 1/1964, 8–12.

Kühl, Johannes, von Plato, Bodo ja Zimmermann, Heinz 2010: *Hengentieteen vapaa korkeakoulu Goetheanum. Perehtymistä ja esittelyä varten*. Suom. työryhmä. Suomen Antroposofinen Liitto, Helsinki.

Luhrmann, Tanya 1989: *Persuasions of the Witch's Craft. Ritual Magic in Contemporary England*. Harvard University Press, Cambridge.

Luhrmann, Tanya 2012: *When God Talks Back. Understanding the American Evangelical Relationship with God*. Vintage Books, New York.

Mahlamäki, Tiina 2005: *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulkinta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Mahlamäki, Tiina 2013–: *Nostetaan teksti pöydälle*. [blogi] Saatavissa: <http://www.tituma2.wordpress.com>.

Mahlamäki, Tiina 2014: ”A touch of the spiritual world”? An Anthroposophical Core in the life and work of Kersti Bergroth (1886–1975). Teoksessa *Finnish Women Making Religion – Between Ancestors to Angels*. Toimittaneet Terhi Utriainen ja Päivi Salmesvuori. Palgrave Macmillan, Lontoo.

Mahlamäki, Tiina 2015: Herääminen. Kirjoittajan rakennettu muisto. Teoksessa *Kohtaamisia. Kirjoituksia uskonnosta, arjesta ja monikulttuurisuudesta*. Toimittaneet Heikki Pesonen ja Riku Hämäläinen. Helsingin yliopisto, Uskontotiede, Helsinki.

Mahlamäki, Tiina 2017a: *Kaikki maallinen on vain vertauskuvaa. Kirjailija Kersti Bergrothin elämäkerta*. Partuuna, Helsinki.

Mahlamäki, Tiina 2017b: Kersti Bergrothin elämäkertaa kirjoittamassa. Aistit ja kuvittelu kirjoittajan työkaluina. Teoksessa *Kurinalaisuutta ja kuvittelua. Näkökulmia luovaan tietokirjoittamiseen*. Toimittaneet Emilia Karjula ja Tiina Mahlamäki. Tarke, Turku.

Mahlamäki, Tiina ja Kokkinen, Nina 2020 (tulossa): Henkisyys, uushenkisyys ja esoteerisuus. Teoksessa *Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia*. Toimittaneet Heikki Pesonen ja Tuula Sakaranaho. Gaudeamus, Helsinki.

Mahlamäki, Tiina ja Westerlund, Jasmine 2020 (tulossa): Antroposofinen taidekäsitys. Teoksessa *Esoteerisuus Suomen taiteessa*. Toimittaneet Lotta Nylund ja Nina Kokkinen. Ane ja Signe Gyllenbergin säätiö, Helsinki.

Otto, Bernd Christian 2019: If people believe in magic, isn't that just because they aren't educated? Teoksessa *Hermes Explains. Thirty Questions about Western Esotericism*. Toimittaneet Wouter J. Hanegraaff, Peter J. Forshaw ja Marco Pasi. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Pezzoli-Olgiati, Daria 2015: Religion in Cultural Imaginary – Setting the Scene. Teoksessa. *Religion in Cultural Imaginary: Explorations in Visual and Material Practices*. Toimittanut Daria Pezzoli-Olgiati. Nomos, Baden-Baden.

Ramstedt, Tommy 2018: *Knowledge and Identity within the Finnish Fringe-Knowledge Scene*. Åbo Akademi, Turku.

Shepherd, A. P. 1958: *En forskare på nya vägar. Rudolf Steiner och antroposofin*. Natur och kultur, Tukholma.

Sneath, David, Holbraad, Martin ja Pedersen, Morten Axel 2009: Technologies of the Imagination: An Introduction. *Ethnos* 74(1) 2009, 5–30.

Stuckrad, Kocku von 2005: *Western Esotericism*. Equinox: Lontoo.

Stuckrad, Kocku von 2014: *The Scientification of Religion: An Historical Study of Discursive Change, 1800–2000*. De Gruyter, Boston.

Tarkka, Lotte 2015: Mielikuvitus, kansanruno ja tuonpuoleisesta puhuminen. *Elore* 22(1) 2015, 1–16 [verkkojulkaisu]. [viitattu 02.12.2019]. Saatavissa: http://www.elore.fi/arkisto/1_15/tarkka.pdf.

Taylor, Charles 2004: *Modern Social Imaginaries*. Duke University Press, Durham.

Utriainen, Terhi 2017: *Enkeleitä työpöydällä. Arjen ja lumon etnografiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Versluis, Arthur 2007: *Magic and Mysticism: An Introduction to Western Esotericism*. Rowman & Littlefield, Lanham.